

УДК 343.2

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПІВУЧАСТІ У ЗЛОЧИНІ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СУБ'ЄКТОМ

Н. Федорович

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: fedorovych.nata@gmail.com*

У статті проаналізовано генезу інституту співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом з ціллю виявлення позитивних напрацювань минулих років, усунення недоліків та визначення напрямів подальшого дослідження. Проаналізовано кримінальні закони, які діяли на українських землях з IX ст., на наявність у них норм про співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом. Доведено, що з набуттям чинності *Другого Литовського статуту* можна з певністю говорити про становлення інституту співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом. З'ясовано, що правило кваліфікації дій співучасників у злочині зі спеціальним суб'єктом, передбачене у ч. 3 ст. 29 *КК України 2001 року*, також було наявним у *Кримінальному уложенні 1903 року* та *Кримінальному кодексі Німецького рейху*. Виявлено низку недоліків норми, що охоплює відповідальність за дії співучасників, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта, у військових злочинах. Обґрунтовано непослідовність у розвитку досліджуваного інституту здебільшого через те, що українські землі перебували у складі різних держав, кримінальні закони яких подекуди не враховували позитивних напрацювань минулих років.

Ключові слова: співучасть, спеціальний суб'єкт, злочини зі спеціальним суб'єктом, кримінальний закон.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2019.68.189>

Постановка проблеми. Дослідження інституту співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом є актуальним у наш час, адже частка злочинів зі спеціальним суб'єктом у кримінальному законі є великою, і досить часто такі кримінальні правопорушення вчиняються у співучасті. З метою розуміння функціонування цього інституту сьогодні необхідно проаналізувати його закріплення у кримінальних законах, що діяли до набуття чинності *КК України 2001 року*. Адже вивчення становлення і розвитку інституту співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом дасть змогу виявити позитивні напрацювання, усунути наявні недоліки та визначити напрям подальшого його вдосконалення.

Стан дослідження. Генезис інституту співучасті у злочині досліджували такі вчені, як О. Саско, Л. Іванова, Ю. Абакумова та ін. На жаль, в українській науці не приділено належної уваги співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом у історичному аспекті, лише І. Бойко, І. Падох та І. Терлюк, які досліджували історію кримінального права загалом, згадують про співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом.

Метою статті є аналіз норм, які регулювали співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом та були відображені у кримінальних законах, що діяли на українських землях від IX ст.

Виклад основного матеріалу. Огляд генези співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом варто почати з часів Київської Русі, оскільки ця формація займає

чільне місце в історії України та мала певні сформовані нормативно-правові акти, тексти яких відомі у наш час.

Щодо існування злочинів зі спеціальним суб'єктом у IX–XII століттях є два погляди:

1. С. Семенов вважає, що законодавці Київської Русі вказували на осіб, які наділені ознаками спеціального суб'єкта, у певних кримінально-правових нормах [16, с. 12].

2. На противагу зазначеному вченому, Е. Бачурін висловлює думку, що конкретизація суб'єктів злочину зумовлена казуальним характером тодішнього права, а не сформованим розумінням ознак спеціального суб'єкта злочину [2, с. 16].

Ми підтримуємо другий погляд, адже очевидно, що у той час законодавець описував конкретні випадки із життя, вчинення яких вважав суспільно небезпечними. Наприклад, С. Семенов для обґрунтування своєї теорії наводить ст. 78 *Просторової Правди*, «якщо смерд мучить смерда без княжого розпорядження...» [13, с. 69]. Так були сформульовані й інші статті *Просторової Правди*. Звісно, може виникнути думка, що всі суб'єкти злочинів були спеціальними. Та про спеціального суб'єкта можна говорити лише у співвідношенні із загальним суб'єктом, оскільки обсяг поняття «загальний суб'єкт» має бути ширшим від обсягу поняття «спеціальний суб'єкт». Поняття «холоп», «смерд», «бояр» і «князь» не маємо з чим порівнювати. Таку ситуацію пояснюють тим, що суспільство Київської Русі було становим, тому законодавець не сформулював одного поняття для позначення загального суб'єкта, оскільки не міг зрівняти холопів, смердів, бояр і князів.

Відповідно, якщо немає злочинів зі спеціальним суб'єктом, то про співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом не доцільно вести мову. Та спробуємо проаналізувати тогочасне розуміння співучасті, оскільки становлення цього інституту є необхідним елементом у подальшому дослідженні. Можливість декількома особами вчинити злочин передбачено у ст. 31 *Короткої Правди*, «якщо буде їх 18» [12, с. 10] (про крадіжку вола або коня) та у ст. 40 *Короткої Правди*, «якщо 10 одну вівцю вкрали» [12, с. 11], що нашоухує на думку, неначебто законодавець визнавав наявність співучасті, враховуючи певну кількість осіб. Та вже у *Просторовій Правді* зазначень щодо кількості співучасників немає.

Кримінальне право Галицько-Волинської держави сформовано на основі права Руської держави і не мало поступу у регулюванні співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом.

З 1387 по 1569 роки Галичина входила до Польського Королівства, тому на її територію поширювалося польське кримінальне право. Можна з певністю ствердити, що злочини зі спеціальним суб'єктом на той час були, адже, наприклад, була встановлено кримінальну відповідальність за вимагання суддею хабара, порушення обов'язку несення військової служби, привласнення чиновниками частини доходів, що належали скарбниці, виклик до суду осіб судовим службовцем без доручення судді [3, с. 146–148]. Польське кримінальне право диференціювало співучасників на виконавців злочину та інших співучасників, які називалися «помічниками» [3, с. 144]. Статуту Королівства Польського не містили якихось особливостей щодо співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом, тому припускаємо, співучасником могла бути будь-яка особа, і наявність чи відсутність ознак спеціального суб'єкта не впливала на кримінальну відповідальність особи, оскільки розуміння поняття «спеціального суб'єкта» не було.

За періоду Великого князівства Литовського на українських землях діяли *Литовські статuti 1529, 1566, 1588 років*, що містили у собі конструкції злочинів

зі спеціальним суб'єктом, хоча надмірна їх кількість була зумовлена казуїстичним нормотворенням. У *Литовському статуті 1529 року* інститут співучасті ще не сформований, але вже у арт. 16 розділу 16 *Литовського статуту 1566 року* згадано помічника у вчиненні такого злочину зі спеціальним суб'єктом, як вбивство дочкою або сином матері або батька [17, с. 379], і така ж норма міститься у арт. 7 розділу 11 *Литовського статуту 1588 року* [18, с. 272]. У арт. 17 розділу 11 *Литовського статуту 1588 року* [18, с. 278] встановлено однакову відповідальність виконавця вбивства шляхтича простою людиною та підбурювача. Професор Я. Падох зазначав, що досить часто слуги, які брали участь у збройному нападі свого пана, не вважалися за його помічників і кримінальної відповідальності не несли [9, с. 36], але не знаємо, чи це через те, що слуги діяли під примусом і тому не підлягали кримінальній відповідальності, чи через те, що не вважалися суб'єктами такого злочину. Варто наголосити на існуванні у той час колективної відповідальності групи осіб (сім'ї, села, волості, міста) за вчинення державних, антифеодальних та релігійних злочинів [20, с. 11] (серед них були злочини зі спеціальним суб'єктом). З погляду сучасності така відповідальність суперечить принципу особистої відповідальності винного.

На українські землі у складі Московської держави поширювали свою дію *Судебники 1497 і 1550 років*, в яких був наявний спеціальний суб'єкт – «лиха людина» [19, с. 60–61]. На думку російського науковця І. Попрядухіної, яка досліджувала норми *Судебника 1497 року*, законодавець виділяє різні функціональні ролі співучасників («становщікі», «пріездщікі», «подводщікі», «поноровщікі») [10, с. 15], але коли ми ознайомилися з текстом *Судебника 1497 року* [14, с. 54–62], згадок про таких співучасників чи співучасть загалом не виявлено. Так само і у *Судебнику 1550 року* [14, с. 97–120] не сформований інститут співучасті. З цієї причини, не можна вести мову і про співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом.

Як бачимо, правотворчість Московської держави щодо аналізованого нами питання була менш розвинена від польського і литовського права.

Наступним кримінальним законом, що діяв на українських землях, було *Соборне Уложення 1649 року* [5], в якому, подібно до *Литовських статутів*, здійснено спробу регулювання співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом, а саме: у ст. 2 глави XXII встановлено відповідальність за співучасть у вбивстві сином чи дочкою батька або матері, а у ст. ст. 7, 26 глави XXII передбачене однакове покарання для спеціальних суб'єктів (сестри або брата; жінки, яка народила дитину поза шлюбом) та осіб, яким «веліли» (саме таке слово використане у *Соборному Уложенні 1649 року* – Н. Ф.) вчинити це вбивство, тобто для організатора і виконавця, якщо висловлюватися сьогоденними поняттями співучасті.

Козацьке право виділяло злочини зі спеціальним суб'єктом: порушення правил несення служби, дезертирство, ухилення від служби [3, с. 407], казнокрадство, хабарництво, перевищення службових повноважень [4, с. 53]. Щоправда, про існування інституту співучасті у звичаєвому праві Запорізької Січі науковці не згадують.

Пам'ятка права Гетьманщини «*Права, за якими судиться малоросійський народ*» 1743 року була більш прогресивним актом козацької доби і продовжила традицію регулювання співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом у нормах, які встановлювали кримінальну відповідальність за відповідне діяння. У п. 1 арт. 5 глави 20 цього нормативного акта описане покарання за вчинення злочину зі спеціальним суб'єктом: убивство дочкою чи сином матері або батька, і зазначено, що «такою ж смертю казнити помічників або тих, хто до вбивства підмовив чи підкупив» [11, с. 352]. Аналогічно врегульована співучасть у п. 1 арт. 7 глави 20

про вбивство дружиною чоловіка чи чоловіком дружини [11, с. 353]. Але у п. 1 арт. 14 глави 5 про знатних і родових військового звання людей, що вчинили шкоду, поєднану з убивством, тілесними ушкодженнями чи гвалтуванням, у п. 1 арт. 6 глави 20 про вбивство брата, сестри чи якогось родича, у п. 1 арт. 12 глави 23 про звалтування дівчини, вдови чи жінки насильником [11, с. 73, 353, 418], згадується лише помічник. Мусимо визнати, що законодавець не надто системно підійшов до регулювання даного питання, але позитивним моментом було використання однотипних фраз при вказівці на співучасників (помічник; той, хто підмовив чи підкупив).

У 1832 році набув чинності *Звід законів Російської імперії*, в якому кримінальному праву присвячений том XV. Та доцільності аналізувати його немає, адже том XV був замінений створеним на його основі *Уложенням про покарання кримінальні й виправні 1845 року* (далі – *Уложення 1845 року*). Останній нормативно-правовий акт містив щось на кшталт норм Загальної частини, тож можна говорити про сформований інститут співучасті у злочині. Законодавець виділяв форми співучасті: вчинення злочину декількома особами за попередньою змовою та без попередньої змови. Відповідно до форм диференціювалися і співучасники, а саме: у злочинах, що вчинені декількома особами без попередньої змови, співучасників поділено на головних винуватців та учасників, співучасниками ж злочину, що вчинені декількома особами за попередньою змовою, визнаються призвідники, спілльники, підмовники або підбурювачі, пособники [22, с. 3–4]. Покарання для співучасників злочину зі спеціальним суб'єктом визначали на основі ст. ст. 123–134 *Уложення 1845 року*, що об'єднані назвою «Про покарання по мірі участі у злочині» [22, с. 39–42]. Але спеціальних норм про співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом не було. Припускаємо, що такі питання вирішувалися за загальними нормами про співучасть. Хоча Е. Бачурін зазначає, що в п. 4 ст. 51 *Уложення 1845 року* здійснено спробу сформулювати правило кваліфікації співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом, а саме закріплено, що «особливі особисті відносини і умови, що визначають, посилюють або зменшують караність якого-небудь з співучасників, не впливають на відповідальність інших» [2, с. 36]. Проте ми, ознайомившись з текстом ст. 51 *Уложення 1845 року*, не можемо погодитися з цією позицією. Щоправда, даний кримінальний закон містив норми, в яких діяння співучасників у злочині зі спеціальним суб'єктом становили окремий склад злочину, наприклад:

– у абз. 2 ст. 511 *Уложення 1845 року* встановлено відповідальність учасників у неправомірних діях чиновників казначейства щодо нерухомого майна;

– абз. 2 ст. 752 *Уложення 1845 року* забороняв брати участь у незаконному продажу євреями алкоголю;

– у абз. 1 ст. 1586 *Уложення 1845 року* встановлено відповідальність особи, яка бере участь у фальсифікаціях злісного боржника;

– у абз. 2 ст. 1925 *Уложення 1845 року* встановлено відповідальність призвідника у вбивствах, зокрема, батька, матері, сина, дочки, чоловіка чи дружини [22, с. 222–223, 324–325, 627, 744].

Можемо констатувати, що в аналізованому нормативному акті позитивні зрушення у кримінально-правовому регулюванні співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом були, оскільки сформульовано свого роду Загальну частину кримінального закону, але вплив минулих років з їх казуїстичними нормами ще відчувається.

У другій половині XVIII ст. Галичина та Буковина увійшли до складу Австрійської монархії, де кримінальне законодавство змінювалося разом із правителем. Кожен з таких нормативно-правових актів не будемо розглядати, а

проаналізуємо *Кримінальний кодекс 1852 року*, адже він був чинним на українських землях аж до 1932 року і створений на основі попередніх кодексів. Одним із досягнень цього Кодексу є те, що у § 5 по суті закріплено правило кваліфікації діянь співучасників у злочині зі спеціальним суб'єктом, а саме: обставини, які виключають кримінальну відповідальність злочинця як винуватця або одного зі співучасників чи учасників, лише з огляду на особисті обставини, не поширюються на інших співучасників та учасників [27]. Так само, як і *Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 року*. Російської імперії, *Кримінальний кодекс 1852 року* Австрійської монархії визначив загальне розуміння співучасті і містив склади злочинів, які встановлювали відповідальність за діяння співучасника у відповідному злочині. Так, про співучасників у злочинах зі спеціальним суб'єктом згадано:

– у §132 *Кримінального кодексу 1852 року* встановлено відповідальність за підбурювання до блуду (один із злочинів блуду є злочином зі спеціальним суб'єктом, оскільки блуд передбачає статеві стосунки однієї і тієї самої статі);

– §137 *Кримінального кодексу 1852 року* згадує співучасників у вбивстві родича;

– у §138 *Кримінального кодексу 1852 року*. встановлено кримінальну відповідальність співучасника подвійного шлюбу, тобто особи, яка одружується з особою, котра перебуває у шлюбі [27].

У першій половині ХХ століття Західна Україна входила до складу Польщі, і, відповідно, на її територію поширювався *Кодекс Карний 1932 року*, у арт. 26, 27 якого було визначено поняття підбурювання та пособництва [25]. Очевидно, законодавець не вважав за необхідне вказувати на те, що співучасником може бути і виконавець. На жаль, *Кодекс Карний 1932 року* не запозичив у держав-сусідів норми про співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом про те, що особисті ознаки співучасника ставляться у вину лише тому співучасникові, у якого вони наявні. Та позитивним моментом було те, що у ньому не спостерігається впливу казуїстичного нормотворення.

Кримінальне право українських земель у складі Російської імперії теж змінилося, і *Уложення 1845 року* було замінене *Кримінальним уложенням 1903 року*, в якому законодавець, на відміну від *Уложення 1845 року*, не виділяв форм співучасті і зменшив кількість видів співучасників до трьох: безпосередній виконавець, підбурювач та пособник. Співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом регулювали за загальними правилами співучасті, але законодавець все ж зробив крок уперед, порівняно з *Уложенням 1845 року*, і зазначив таке правило кваліфікації: «Особливі особисті відносини та обставини, що визначають, зменшують чи збільшують караність одного зі співучасників, не впливають на відповідальність інших» [8, с. 25–26]. Пережитком минулого назвемо норми про склади злочинів, які встановлювали відповідальність за діяння співучасників у злочині зі спеціальним суб'єктом.

Часи відновлення Української державності не внесли змін в інститут співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом. Так, кримінальне законодавство Української Народної Республіки, Гетьманату, Директорії додавало нові склади злочинів зі спеціальним суб'єктом, але загалом з чинним *Кримінальним уложенням 1903 року*.

За часів окупації Третім Рейхом, на українські землі поширював свою дію *Кримінальний кодекс*, прийнятий у 1871 році, який є чинним у Німеччині зі змінами і сьогодні. Окрім цього, були інші закони, що встановлювали кримінальну відповідальність. Знову ж таки, співучасниками у злочині зі спеціальним суб'єктом визнавали виконавця, підбурювача та пособника. Параграф § 50 *Кримінального*

кодексу Німецького рейху закріплював вже відоме нам правило кваліфікації співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом: «Якщо закон підвищує або зменшує караність дій відповідно до особистих якостей чи обставин особи, яка їх вчинила, ці конкретні якості чи обставини повинні бути приписані винуватцеві або учаснику (посереднику, підбурювачу, пособнику), у якого вони присутні» [28]. Так, професор Франц фон Ліст наводив приклад з убивством матір'ю своєї дитини і вважав, що лише її дії кваліфікуватимуть за відповідною статтею [26, с. 214]. Таке правило кваліфікації є і в сучасному кримінальному праві України. Зважаючи на вплив нацистської ідеології на правові відносини, співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом, що передбачені *Законом про захист німецької крові та німецької честі* [1], була караною, і не поставало питань, чи впливає відсутність ознак спеціального суб'єкта на кримінальну відповідальність особи.

З 1917 року частина українських земель опинилася під владою більшовиків, що ознаменувало собою низку змін у кримінальному праві. На жаль, під час створення нових кримінальних законів не були враховані позитивні напрацювання минулих років.

Зокрема, 4 серпня 1920 р. в Україні набули чинності «*Керівні начала з кримінального права РСФРР*». Незбагненним для першої половини ХХ століття було існування кримінального закону без складів злочинів, тобто без сформованої Особливої частини. Адже, як правильно писав Е. Тенцов: «Приписи Загальної частини кримінального права, що становлять фундамент цієї галузі права, не існують ізольовано від норм Особливої частини, вони неначе вкраплюються в «плоть і кров» правової матерії Особливої частини і реалізуються через її посередництво» [21, с. 16]. Відсутність конкретних складів злочинів не дають нам змоги робити висновки про функціонування інституту співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом, хоча й інститут співучасті у злочині існував, оскільки у «*Керівних началах з кримінального права РСФРР*» дано визначення виконавця, підбурювача, пособника, а також перелічено види груп осіб – ватага, банди і натовп [15], але не охарактеризовано дані поняття. Варто висвітлити погляд науковця В. Терентьєва, який все ж вважав, що спеціальний суб'єкт злочину визначали з позиції його шкідливості для правлячого класу і нерідко його встановлювали безпосередньо правозастосовні органи, і, як приклад, наводив «куркулів», священників, державних службовців при царському режимі [19, с. 66]. Та без сформульованих складів злочинів такий висновок не є обґрунтованим, оскільки саме завдяки їх тлумаченню, констатується, чи є суб'єкт загальним чи спеціальним.

Дана ситуація не тривала довго і період «нової економічної політики» ознаменував собою зміни у правовій політиці та прийняття *1922 року Кримінального кодексу УРСР*, в якому було сформовано Особливу частину, що містила злочини зі спеціальним суб'єктом. Відповідно, про існування інституту співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом знову можна вести мову. Очевидно, якщо особа була наділена ознаками спеціального суб'єкта, то вона могла бути визнана виконавцем, підбурювачем чи пособником у злочині зі спеціальним суб'єктом, залежно від виконуваної ролі. Та як впливала відсутність ознак спеціального суб'єкта на кримінальну відповідальність особи, яка була фактично співучасником у злочині зі спеціальним суб'єктом, зазначений Кодекс не визначав, а тому ми не знаємо.

У *Кримінальному кодексі УРСР 1927 року*, попри очевидну його схожість з *Кримінальним кодексом УРСР 1922 року*, з'являється правило кваліфікації співучасті у військових злочинах, а саме – у примітці 2 до ст. 206¹ зазначено: співучасть у військових злочинах осіб, не згаданих у цій статті, тягне за собою відповідальність

за відповідними статтями Розділу XI [7, с. 57]. Таке саме правило міститься у ч. 3 ст. 231 *Кримінального кодексу УРСР 1960 року* [6], і вже український законодавець у добу незалежності України помістив схоже правило у ч. 3 ст. 401 *КК України 2001 року*. Наявність цієї норми у кримінальному законі має низку недоліків:

По-перше, стаття сформульована не зовсім належно, адже при буквальному трактуванні можна зробити висновок, що за співучасті невійськовослужбовці можуть нести кримінальну відповідальність як виконавці даних злочинів (схоже формулювання є у ч. 3 ст. 401 *КК України 2001 року*), проте судова практика не визнавала такої можливості [28, с. 365] і не визнає.

По-друге, методологічно не правильно розміщувати правила кваліфікації співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом в Особливій частині, адже такі загальні кримінально-правові положення мають міститися у Загальній частині.

По-третє, законодавець сформулював правило лише щодо військових злочинів, але військовослужбовець, як спеціальний суб'єкт злочинів, за своєю юридичною природою нічим не відрізняється від інших спеціальних суб'єктів [23, с. 32–33]. Відповідно, якщо законотворець хотів зазначити, що особи, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта, можуть визнаватися організатором, підбурювачем чи пособником у злочині зі спеціальним суб'єктом, то мав би не обмежуватися злочинами проти встановленого порядку несення військової служби.

Можливо, цю норму було включено для спрощення роботи слідчим, котрі можуть не розуміти комплексного характеру норм кримінального права, і справді вважатимуть, що невійськовослужбовець не може бути організатором, підбурювачем чи пособником у військових злочинах.

У 1960 році інститут співучасті поповнився ще одним видом співучасника – організатором, який є і в *КК України 2001 року*. Виокремлення такого виду співучасника сприяло виникненню однієї з теорій в інституті співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом.

Велика кількість злочинів зі спеціальним суб'єктом, що міститься у *Кримінальному кодексі УРСР 1960 року*, є й у *КК України 2001 року*. Це зумовлено тим, що *КК України 2001 року* створено на основі *Кримінального кодексу УРСР 1960 року*, до того ж *Кримінальний кодекс УРСР 1960 р.* був чинним у часи незалежності України.

Варто зазначити, що лише у *КК України 2001 року* знову з'явилася норма про те, що «ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, ставляться у вину лише цьому співучаснику», аналог якої містився у *Кримінальному уложенні 1903 р.* та *Кримінальному кодексі Німецького рейху*.

Позитивним моментом *КК України 2001 року* також є визначення у ст. 28 форм співучасті у злочині, які, однак, є недосконалі й, мабуть, через свою відносну новизну, не досліджені у контексті співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом.

Підсумовуючи вищеперелічене, ствердимо:

1. У часи Київської Русі та Галицько-Волинської держави поняття співучасті лише починало формуватися.

Кримінальне право Польського королівства здійснило поступ у цьому питанні, а саме: диференціювало співучасників злочину і виокремило злочини зі спеціальним суб'єктом.

Та про співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом у цей період передчасно говорити, адже кримінальне право лише зароджувалося.

2. З 1566 р., тобто з введенням у дію *Другого Литовського статуту*, можна ствердити про становлення інституту співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом.

Законодавці почали формулювати склади злочинів, у яких було вказано на відповідальність співучасників у злочині зі спеціальним суб'єктом. Мабуть, вже в ті часи починали розуміти, що співучасником злочину зі спеціальним суб'єктом може бути особа, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта, і дії даної особи потрібно кваліфікувати. А, зважаючи на казуальний характер тодішнього права, вирішили розв'язати цю проблему таким способом. Така тенденція зберігалася аж до кінця XIX ст.

3. На початку XX ст. кримінальне право, що чинне на українських землях (*Кримінальне уложення 1903 року та Кримінальний кодекс Німецького рейху*), містило правило кваліфікації дій співучасників злочину зі спеціальним суб'єктом, відповідно до якого ознаки, що характеризують особу окремого співучасника, ставляться у вину лише тому співучасникові. На жаль, згадане правило не відображене у кількох наступних кримінальних законах, чинних на українських землях. Відродилася дана норма аж у *КК України 2001 р.* Попри те, що це правило не можна застосувати до усіх злочинів зі спеціальним суб'єктом, але така норма дає змогу передбачити особам, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта, як їхні дії будуть кваліфіковані.

4. Варто додати, що у XX столітті. вищезгадане правило було чи не єдиним позитивним напрацюванням у розвитку інституту співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом.

Кодекс Карний 1932 року не містив норм про співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом.

У період панування радянської влади в Україні інститут співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом знову почав своє становлення, бо з 1917 року по 1922 рік злочинів зі спеціальним суб'єктом не було, з 1922 року по 1927 рік співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом не врегульована, і лише з 1927 року встановлено недосконале правило кваліфікації дій співучасника у військовому злочині, що не наділений ознаками спеціального суб'єкта. Схожа норма продовжує діяти і тепер.

5. Можемо констатувати, що *КК України 2001 року* увібрив у себе як і корисний досвід правового регулювання співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом у ч. 3 ст. 29, так і недосконалий – у ч. 3 ст. 401.

Висновки. Отже, як бачимо, розвиток інституту співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом не відбувався послідовно, адже українські землі перебували у складі різних держав, правові системи яких були не на однаковому рівні розвитку. Очевидно, якби аналізований інститут систематично вдосконалювався, то, можливо, не поставала б потреба його дослідження. Та наразі з певністю можемо ствердити, що по сей день інститут співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом повною мірою не викристалізувався і потребує подальших удосконалень.

Список використаних джерел

1. *Аветисян С. С.* Соучастие в преступлениях со специальным составом Энциклопедия уголовного права С. С. Аветисян. – Санкт-Петербург : Изд. проф. Малинина ; Санкт-Петербург : ГКА, 2007. – Т. 6 : Соучастие в преступлении. Глава IV. – С. 328–482.
2. *Бачурин Э. А.* Специальный субъект преступления : дисс.... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Э. А. Бачурин ; Красноярский государственный университет. – Красноярск, 2005. – 228 с.
3. *Бойко І. Й.* Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) / І. Й. Бойко. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – 903 с.
4. *Грозовський І. М.* Право Нової Січі (1734–1775 рр.) / І. М. Грозовський. – Харків : Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. – 108 с.

5. *Епифанов П. П.* Соборное уложение 1649 года [Электронный ресурс] / П. П. Епифанов, М. Н. Тихомиров. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/ER/etext/1649/whole.htm> (дата обращения: 26.11.2018).
6. Кримінальний кодекс України : Закон Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960 р. № 2001-05. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 05.12.2018).
7. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. (в редакції 1949 р.). Прийнятий Центральним Виконавчим Комітетом Української РСР 8 червня 1927 р. Офіційний текст із змінами і доповненнями станом на 1 листопада 1949 р. – Київ : Держполітвидав, 1950. – 168 с.
8. Новое уголовное уложение, Высочайше утвержденное 22 марта 1903 года. – Санкт-Петербург : Изд. В. П. Анисимова, 1903. – 250 с.
9. *Падох Я. М.* Нарис історії українського карного права / Я. М. Падох. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 133 с.
10. *Попрядухина И. В.* Правонарушения и юридическая ответственность по судебнику 1497 года : автореф. дис.... канд. юрид. наук /ФГБОУ ВПО «Тольяттинский государственный университет».Казань, 2012. 34 с.
11. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743/ НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. К. А. Вислобоков ; відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко. – Київ : [б.в.], 1997. – 547 с.
12. «Правда Руська» Ярослава Мудрого : початок вітчизняного законодавства : навч. посібник / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. – Харків : Право, 2017. – 392 с.
13. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. Т. 1. Законодательство Древней Руси / под общ. ред. О. И. Чистякова. – Москва, 1984. – 432 с.
14. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. Т. 2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства / под общ. ред. О. И. Чистякова. – Москва, 1985. – 520 с.
15. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР: Постановление Наркомюста РСФСР от 12 декабря 1919 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.-levonevsky.org/baza/soviet/sss7311.htm> (дата обращения: 02.12.2018).
16. *Семенов С. А.* Специальный субъект преступления в уголовном праве : автореф. дисс.... канд. юрид. наук / С. А. Семенов ; Академия управления МВД России. – Москва, 1999. – 24 с.
17. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юридична література, 2003. – 560 с.
18. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юридична література, 2004. – 568 с.
19. *Терентьев В. И.* Уголовная ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины : монографія / В. И. Терентьев. – Николаев : Дизайн и полиграфия, 2006. – 189 с.
20. *Терлюк І. Я.* Огляд історії кримінального права України : навч. посібник / І. Я. Терлюк. – Львів : Ліга-Прес, 2007. – 92 с.
21. Уголовный закон и преступление / Э. Т. Борисов и др.; под ред. Э. С. Тенчова. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 1997. – 112 с.
22. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – Санкт-Петербург, 1845. – 920 с.
23. *Устименко В. В.* Квалификация преступлений со специальным субъектом : учеб. пособие / В. В. Устименко. – Киев : Изд-во УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – 44 с.

24. Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre. Fassung vom: 15. September 1935. Deutsches Reichsgesetzblatt. – Band 1935. – Teil I, Nr. 100. – Seite 1146–1147. [Elektronische Ressource]. – Zugriff : https://de.wikisource.org/wiki/Gesetz_zum_Schutze_des_deutschen_Blutes_und_der_deutschen_Ehre (datum der Behandlung: 02.12.2018)
25. Kodeks karny. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Data ogłoszenia: 1932.07.15. S. 1153–1174. [Źródło elektroniczne]. – Dostęp : <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19320600571/O/D19320571.pdf> (data leczenia: 02.12.2018)
26. *Liszt Franz von*. Lehrbuch des deutschen strafrechts / Franz von Liszt. – Berlin : J. Guttentag, 1900. – 714 s.
27. Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen. Geltungsbereich: zunächst Kaisertum Österreich. Inkrafttreten: 1.9.1852. Quelle: Österreichische Nationalbibliothek. Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Österreich, 1852. – S. 493ff. [Elektronische Ressource]. – Zugriff : [https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetz_1852_\(%C3%96sterreich\)](https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetz_1852_(%C3%96sterreich)) (datum der Behandlung: 25.11.2018)
28. Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871. Historisch-synoptische Edition 1871–2017. [Elektronische Ressource]. – Zugriff : <https://lexetius.com/leges/StGB/Inhalt?0> (datum der Behandlung: 02.12.2018)

References

1. Avetisjan, S. (2007). Souchastie v prestuplenijah so special'nym sostavom. In *Jenciklopedija ugovnogo prava*. Sankt-Peterburg: Izd. prof. Malinina, 328–482.
2. Bachurin, J. (2005). *Special'nyj subjekt prestuplenija* (Doctoral dissertation, Krasnojarskij gosudarstvennyj universitet, 2005). Krasnojarsk.
3. Bojko, I. (2014). *Istoriia pravovoho rehuliuвання tsyvil'nykh, kryminal'nykh ta protsesual'nykh vidnosyn v Ukraini (IX–XX st.)*. Lviv: Vyd. tsentr LNU im. Ivana Franka.
4. Hrozovs'kyj I. (2000). *Pravo Novoi Sichi (1734–1775 rr.)*. Kharkiv : Vyd-vo un-tu vnutr. sprav.
5. Epifanov, P., & Tihomirov, M. (1961). *Sobornoe ulozhenie 1649 goda*. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta.
6. *Kryminal'nyj kodeks Ukrainy: Zakon Verkhovnoi Rady Ukrain's'koi Radians'koi Sotsialistychnoi Respubliki vid 28.12.1960 r. № 2001-05*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>
7. *Kryminal'nyj kodeks URSS 1927 r. (v redaktsii 1949 r.)*. Pryjniatyj Tsentral'nym Vykonavchym Komitetom Ukrain's'koi RSR 8 chervnia 1927 r. Ofitsijnyj tekst iz zminamy i dopovnenniamy stanom na 1 lystopada 1949 r. (1950). Kyiv: Derzhpolitvydav, 1–168.
8. *Novoe ugovnoe ulozhenie, Vysochajshe utverzhdenoe 22 marta 1903 goda*. Sankt-Peteburg: Izd. V. P. Anisimova, 1903.
9. Padoh, Ja. M. (1951). *Naris istoriji ukrajins'kogo karnogo prava*. Mjunhen: Molode zhittja.
10. Poprjaduhina, I. (2012). *Pravonarushenija i juridicheskaja otvetstvennost' po sudebniku 1497 goda* (Doctoral dissertation, FGBOU VPO «Tol'jattinskij gosudarstvennyj universitet») [Abstract].
11. *Prava, za iakymy sudyt'sia malorosijs'kyj narod. 1743*. (1997). Kyiv : [b.v.].
12. Demydenko, H., & Yermolaiev, V. (Eds.). (2017). «*Pravda Rus'ka*» Yaroslava Mudroho (2nd ed.). Kharkiv: Pravo.
13. Chistjakov, O. (Ed.). (1984). *Rossijskoe zakonodatel'stvo X–XX vekov* (9 vols., Tom. 1. Zakonodatel'stvo Drevnej Rusi). Moskva.
14. Chistjakov, O. (Ed.). (1985). *Rossijskoe zakonodatel'stvo X–XX vekov* (9 vols., Tom. 2. Zakonodatel'stvo perioda obrazovanija i ukreplenija Russkogo centralizovannogo gosudarstva). Moskva.
15. *Rukovodjashhie nachala po ugovnomu pravu RSFSR: Postanovlenie Narkomjusta RSFSR ot 12 dekabnja 1919 g*. Retrieved from <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss7311.htm>

16. Semenov, S. (1999). *Special'nyj subjekt prestuplenija v ugovnom prave*. (Doctoral dissertation, Akademija upravlenija MVD Rossii) [Abstract].
17. Kivalov, S., Muzychenko, P., & Pan'kov, A. (Eds.). (2003). *Statuty Velykoho kniazivstva Lytovs'koho* (3 vols., Tom II. Statut Velykoho kniazivstva Lytovs'koho 1566 roku). Odesa: Yurydychna literatura.
18. Kivalov, S., Muzychenko, P., & Pan'kov, A. (Eds.). (2004). *Statuty Velykoho kniazivstva Lytovs'koho* (3 vols., Tom III. Statut Velykoho kniazivstva Lytovs'koho 1588 roku). Odesa: Yurydychna literatura.
19. Terent'ev, V. I. (2006). *Ugolovnaja otvetstvennost' special'nogo subjekta prestuplenija po ugovnomu pravu Ukrainy*. Nikolaev : Dizajn i poligrafija.
20. Terliuk I, Ya. (2007). *Ohliad istorii kryminal'noho prava Ukrainy*. Navchal'nyj posibnyk. L'viv: Liha-Pres.
21. Tenchov, J. (Ed.). (1997). *Ugolovnyj zakon i prestuplenie*. Ivanovo: Ivan. gos. un-t.
22. *Ulozhenie o nakazaniyah ugovolnyh i ispravitel'nyh*. (1845). SPb.
23. Ustimenko V. (1988). *Kvalifikacija prestuplenij so special'nym subjektom*. Kiyv: Izd-vo UMK VO pri Minvuze USSR.
24. *Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*. (1935). Retrieved from https://de.wikisource.org/wiki/Gesetz_zum_Schutze_des_deutschen_Blutes_und_der_deutschen_Ehre.
25. *Kodeks karny*. (1932). Retrieved from <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU-19320600571/O/D19320571.pdf>
26. Liszt, F., Von. (1900). *Lehrbuch des deutschen strafrechts*. Berlin: J. Guttentag.
27. *Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen*. (1852). Retrieved from [https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetz_1852_\(%C3%96sterreich\)](https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetz_1852_(%C3%96sterreich))
28. *Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich*. (1871). Retrieved from <https://lexetius.com/leges/-StGB/Inhalt?0> (datum der Behandlung: 02.12.2018).

THE HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LAW REGULATION OF COMPLICITY IN A CRIME WITH A SPECIAL SUBJECT

N. Fedorovich

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: fedorovich.nata@gmail.com*

The article substantiates that the complicity in a crime with a special subject shall not be considered in the period of Kyivan Rus, as there were no crimes with a special subject at that time. It is established that with the enactment of the Second Statute of Lithuania in 1566, the formation of the institute of complicity in a crime with a special subject can be with certainty stated, since the wording of the crimes indicating the liability of accomplices in a crime with a special subject began to be formulated. The tradition of such a method of regulation persisted until the end of the nineteenth century. It is also found that the rule of qualification of complicity in a crime with a special subject, provided for in Part 3 of Art. 29 of the Criminal Code of Ukraine of 2001, is not a novelty for criminal law but was available in the Criminal Code of 1903 and the Criminal Code of the German Empire.

It is submitted that the norm foreseeing the liability for the actions of accomplices, not endowed with the features of a special subject, appeared in military crimes as early as 1927. However, such a regulation of complicity in the crimes is considered to be not perfect and contains a number of drawbacks: by a literal interpretation, it can be concluded that non-servicemen in

complicity may be held criminally liable as the perpetrators of such crimes, and it is methodologically not appropriate to place the rules of qualification of complicity in crimes with a special subject in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, since such general provisions of criminal law shall be contained in the General Part of the Criminal Code of Ukraine.

The inconsistency in the development of institute under consideration is substantiated, mainly because Ukrainian lands were part of different states, whose criminal laws occasionally did not take into account the positive developments of previous years. Particularly negatively the development of the institute of complicity in a crime with a special subject was influenced by the period of Soviet power in Ukraine, as the above-mentioned institute essentially re-started its formation. From 1917 to 1927 the institute of complicity in a crime with a special subject was legislatively not regulated, but only since 1927, when the rule of qualification for the actions of an accomplice in a war crime, not endowed with the features of a special subject, had been fixed.

Consequently, it shall be definitely affirmed that the Criminal Code of Ukraine of 2001 contains both the positive experience of legal regulation of complicity in a crime with a special subject in Part 3 of Art. 29, and deficient – in Part 3 of Art. 401.

In view of the study, the need to improve the existing legislative regulation of the institute of complicity in a crime with a special subject is confirmed.

Keywords: complicity, special subject, crime with a special subject, criminal law.

*Стаття: надійшла до редакції 18.02.2019
прийнята до друку 21.05.2019*